

Тетяна Люта

**Софія Київська та Іван Мазепа:
теза Іларіона Мигури
в контексті *Слова про закон і благодать***

Участь гетьмана Івана Мазепи в оновленні та відбудові Софійського собору, як і взагалі реставрацію київських храмів, можна розглядати як частину його монументальної програми, засади якої розроблялися в могилянських, так би мовити, ідеологічних колах. Саме тут був створений масив граверних шедеврів, в якому основною тематичною константою була гетьманська звитяга, патронування Києво-Могилянської академії, її професорів та вихованців¹. Інша тема — реставрація Софійського собору як митрополичої кафедри. З'ясування внеску гетьмана в оновлення Софійського собору стало темою декількох праць, переважно Надії Нікітенко, що побачили світ упродовж останніх трьох років і викликали чималу дискусію щодо датування будівництва пам'ятки².

Полишаючи полеміку про ювілей поза полем цієї статті, хотілося б наголошати: умовою успішного вивчення запропонованої теми є перегляд ідеї реставрації Софійського собору Петром Могилою. Її впроваджено історіографією XIX ст.³ під впливом панегіричних текстів про «сирітство» митрополичої кафедри могилянських спудеїв — «вокальних Орфеїв» — першої пол. XVII ст. на честь самого митрополита⁴. Мною було двічі опубліковано⁵ матеріали про

1 Див.: Люта Т. Могилянський «Theatrum Glorіae» Івана Мазепи: політичні та мистецькі інтенції. *Мазепа та його час*. Львів, 2009, 89–112; Люта Т. Могилянський «Theatrum Glorіae» Івана Мазепи. *Пам'ятки України*. 2013, №1 (січень), 54 — 63. Далі посилання подаються за цим виданням.

2 Див. про дискусію зокрема: *Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань*. *Матеріали Круглого столу*. К., 2010, 119.

3 Голубев С. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования)*. К., Т. 2, 1898, 460–461.

4 Тітов Хв. *Стара вища освіта в Україні XVI — початку XIX ст.* К., 1924, 91.

5 Люта Т. Документи про юрисдикційний статус та економічне становище Святософійської митрополичої кафедри і Києво-Печерської архимандрії в перші роки після Берестейської унії. *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. Львів, 2000. Ч. 2, 313–328. Люта Т. Конфлікт навколо собору Святої Софії у Києві у першій половині XVII ст. *Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtssreibung: Versuch einer Zwischenbilanz. Materialien des Internationalen Forschungsgesprächs der Stiftung PRO ORIENTE zur Brester Union*. Drittes Treffen: Lviv, 21–23 August, 2006 (Lviv, 2008), 194–207.

реставрацію храму уніатами, про яку не знав, або замовчував основний інформатор сучасних дослідників Софійського собору — Степан Голубєв⁶.

Таким чином, ми виходимо з твердження, що каплиці Петра Могили на честь князя Володимира у соборі на часи гетьманування Івана Мазепи (1683–1709 рр.) не існувало: до початку Мазепиних робіт храм ще не мав так званих «капел» зовнішніх галерей. Саме ці частини храму являють найбільший інтерес для спостережень над настінним розписом храму та реконструкції собору в цілому в часи Мазепи. Поштовхом до даного дослідження стала низка нещодавно опублікованих графічних пам'яток⁷, які дозволяють простежити певні мотиви ідеологічної програми гетьмана, зокрема, втілені у будівничій сфері.

Підписанням Коломацьких статей почалося сходження Івана Мазепи на політичний олімп, яке сталося в період регентства царівни Софії Олексіївни. Не без участі Мазепи відбулися карколомні події в долі його попередника — Івана Самойловича, звинуваченого російським урядом у провалі кримського походу. Продовжені Мазепою будівельні роботи Самойловича склали основу його програми забезпечення гетьманського правління. Її візуальним свідченням стала відома теза Іларіона-Івана Мигури-Плаксича на пошану гетьмана-будівничого (див. рис. 1), в якій могилянським професором філософії⁸ була звеличена діяльність Мазепи на ниві зведення та реставрації кафедрального храму Софії та інших українських храмів. Бароковий символізм цього панегирика був неодноразово описаний у багатьох виданнях з історії та культури України, хоча текстологічного та семантичного аналізу цієї визначної пам'ятки могилянського кола, як і багатьох інших шедеврів граверного мистецтва цього осередку вітчизняного просвітництва, досі не маємо.

Теза Іларіона Мигури залучалася для висвітлення Мазепиної реставрації Софійського собору в кінці XVII — на початку XVIII ст. Надією Нікітенко⁹.

6 Стосовно так званого ктиторовського напису на арках собору, вичерпно дослідженого у статті Олексія Толочка (Толочко О.П. Так званий «напис Петра Могили» у Софії Київській та дата заснування собору. *УІЖ*, 2010, №5, 4–24), варто зауважити додатково, що вжиті в ньому звороти «изволениемъ Божимъ», «самодержцемъ всея Россіи», «иждивениемъ» та ін. — беззаперечні свідчення пізнього походження цього напису, принаймні, початку XVIII ст. За можливість ознайомитися із написом на сволоку київського будинку відомого золотаря Стрельбицького 1710 р. я вдячна Римі Миколаївній Лякіній, пор.: «Изволениемъ Бога Отца искупителя, совершениемъ Святого Духа. Аминь...».

7 Див. прим. 1.

8 Професор філософії Іван-Іларіон Мигура-Плаксич. Мигурине авторство часто припускають і в художньому виконанні гравюри. Цю думку було заперечено свого часу Володимиром Січинським, який вважав Мигуру лише професором філософії, однак, за свідченням Д. Вишневського Іларіон Мигура посудував у собі кілька талантів (Цинковська І., Юхимець Г. Панегіричні композиції Івана Мигури (за матеріалами колекції мідних гравірувальних дощок XVII–XIX ст. Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України*. К., 2005, Вип. 10, 184–199.

9 Нікітенко Н. *Свята Софія Київська: історія в мистецтві*. К., 2003, 255–284 (розділ «Свята Софія — «тріумфальна Церква» Івана Мазепи»). Див. також одну з останніх публікацій авторки: Нікітенко Н. Відкриття нових сюжетів у капелі Івана Мазепи в Софії Київській. *Могилянські читання. Збірник наукових праць Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника*. К., 2010, 94–101.

Рис. 1. Іларіон Мигура. Теза на честь гетьмана Івана Мазепи, відновлювача Софії Київської та будівничого українських церков. 1706 р.

Ми спробуємо представити відмінну інтерпретацію гравюри, її політичних та ідеологічних контекстів, а також значення для наших уявлень про роботи, здійснені у Софійському соборі у часи Івана Мазепи.

Реконструкція Софійського собору Мазепою стала можливою завдяки сприятливим для гетьмана політичним умовам регентського правління царівни Софії Олексіївни, старшої сестри Івана та Петра Олексійовичів. Мазепа належав до її кола, завдяки їй став гетьманом, підписавши Коломацькі статті, підтримував тісні зв'язки із регентською адміністрацією, а головне — з «генералісімом» Василем Голіциним, першою особою уряду царівни Софії. Знаком прихильного ставлення української сторони до згаданих осіб є рідкісно збережені після падіння Софії портрети царівни та В. Голіцина, виконані у 1689 р. Олександром Тарасевичем¹⁰ та видані у друкарні Лазаря Барановича (див. рис. 2). Разом з низкою граверних портретів випадково зберігся й інший шедевр — теза гетьманового племінника Івана Обидовського, випускника Києво-Могилянської колегії, виконана Інокентієм Щирським на честь двох царевичів-спадкоємців Олексія Михайловича¹¹ (див. рис. 3). Ритина, крім панегіричного змісту, містить ще кілька сюжетних шарів, які відображають реалії часів правління регента: проведення кордонів між Річчю Посполитою та Московським царством за Вічним миром 1686 р., а також штурм Чигирини 1678 р. Піднесення цього ілюстрованого панегірика відбулося 1691 р. у Москві, коли регентство Софії Олексіївни вже було скасоване. Знаковим на гравюрі залишився порожній центральний картуш, де за логікою мав би бути портрет самої регентки. Натомість гравюра передає лише два персонажі як символ «тройственно царствующей двоицы» разом з порожнечою у центральній частині гравюри.

Таким чином, софійні сюжети виникають у мистецтві Мазепиної доби паралельно з регентським правлінням Софії Олексіївни Романової. Перші панегіричні вірші, присвячені Софії-царівні як уособленню Софії — Премудрості Слова Божого, належать московським авторам, зокрема, Ігнатію Римському-Корсакову, який написав *Свидетельство ко образу... Софии—Премудрости Слова Божия о Российском благословенном царствии*. За словами А. Богданова,

Темой панегирика Римский-Корсаков избрал весьма популярное в литературе толкование образа Софии—Премудрости Слова Божия в новгородской редакции (Христос на престоле с предстоящими — прим. автора)¹². Сей образ невидимого

10 Портрет царівни, як гіпотетично припускається, може бути роботою Леонтія Тарасевича.

11 Люта Т. Могилянський «Theatrum Gloriae», 95. Досвід Івана-Інокентія Щирського у створенні панегіриків Романовим можна простежити щонайраніше з 1683 р., коли ним була виготовлена ілюстрація до панегірика Лазаря Барановича «Благодать і истина» (20.XII.1683), присвячена щетрьом персонажам на московському престолі.

12 У тлумаченні образу Софії — Премудрості Слова Божого з-посеред величезної кількості літератури важливі зауваження прот. Георгія Флоровського *О почитании Софии, Премудрости Божией, в Византии и на Руси*. В Києве совершенно независимо устанавливается обычай

Божьего царствия знаменует, по мнению автора, видимое царство Господа — Российское государство. Центр его — София-Премудрость — знаменует царевну Софью Алексеевну, держащую «скипетр самодержавства и сидящую на престоле отеческом царствия своего Российскаго». Это в высшей мере отвечало интересам сторонников царевны, мечтавших о ее коронации.

Схожого змісту був панегірик *Созерцание краткое* Сильвестра Медведєва¹³.

Київські панегіристи також встигали за московськими авторами проголосувати славу Софії Олексіївни, як, наприклад, Лазар Баранович, який звернувся до Софії Олексіївни у своїй польськомовній збірці віршів *Carica nieba i ziemie Przeczistaya diewa Marija* (Чернігів, 1683 р.), де між іншим прозвучав мотив встановлення миру між Руссю і «Лехами», — очевидний контекст Андрусівського перемир'я 1667 р. та майбутнього Вічного миру 1686 р. Варлаам Ясинський у своїх *Трьох віnciaх молитвенних*, присвячених царським дітям, у зверненні до Софії Олексіївни писав:

Кому свойственнейшей есть венец премудрости и благоразумия, яко же пресвітлейшей Богом вичанной великой государини нашей благовірной царевни и великой княжни Софии Алексієвни, яко именем и вещію ознаменованіе Софии сі есть премудрость показующей.

І, зрештою, Іоанікій Галятовський присвятив виключно самій царівні свою книжку *Боги поганськіи у болванах мешкающие* (Чернігів, 1686 р.)

праздновать день Рождества Богородицы. Когда, сказать точно не можем, но вряд ли не только со времен Петра Могилы, когда Киевская София была восстановлена после долгого запустения. Во всяком случае, именно при Могиле праздник Рождества Богородицы был установлен как **престольный праздник в Десятинной церкви** [виділено мною — Т.Л.] ... Хорошо известно, насколько общепринятым было католическое мнение о Непорочном Зачатии девы Марии у киевских богословов XVII в. Его защищает и развивает Антоний Радивилевский в своем «Огородике Богоматери», Ионникий Галятовский в «Небе Новом», — на заглавном месте первого, Черниговского издания этой книги (1677 г.) изображена Богоматерь, окруженная ангелами, на звездном небе... Все это заставляет думать, что киевская икона св. Софии есть ничто иное, как изображение Непорочного Зачатия. Любопытно, что Сковорода в одном из своих стихотворений икону, подобную Киевской (в «богословской школе» в Харькове), прямо называет «образом зачатия Пречистыя Богородицы» и заключает: «Победи сия! Христос в тебе вселится. Будь, как дева чист: мудрость в сластях не месится» (О почитании Софии, Премудрости Божией, в Византии и на Руси, <http://www.vehi.net/florovsky/sophia.html>). Див. також: Аверинцев С.С. К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской. *Древнерусское искусство и художественная культура домонгольской Руси*. М., 1972, 25–49.

- 13 Щодо російської панегіричної традиції Софії Олексіївни див.: Богданов А.П. Гравюра как источник по истории политической борьбы в России в период регентства Софьи Алексеевны (вопросы происхождения). *Материалы XV ВНСК «Студент и научно-технический прогресс»*. Серия История. Новосибирск, 1977; Богданов А.П. Политическая гравюра в России периода регентства Софьи Алексеевны. *Источниковедение отечественной истории, 1981 г.* М., 1982; Богданов А.П. Неизвестное сочинение Сильвестра Медведєва: похвальная рацея царевне Софье. *Материалы XVII ВНСК «Студент и научно-технический прогресс»*. Серия Филология. Новосибирск, 1979; Богданов А.П. София — Премудрость Божия и царевна Софья Алексеевна. Из истории русской духовной литературы и искусства XVII века. *Герменевтика древнерусской литературы*. Вып. 7, М., 1994.

Рис. 2. Олександр або Леонтій Тарасевичі. Портрет царівни Софії Олексіївни. 1689 р.
Поштова листівка з колекції В. Киркевича

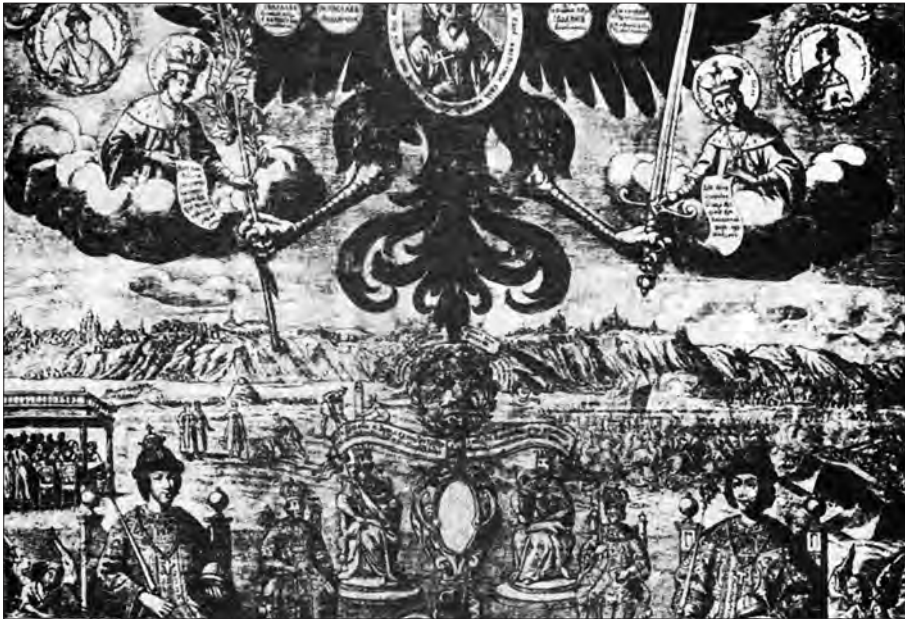

Рис. 3. І. Щирський. Деталі тези Івана Обидовського із портретами царів Івана та Петра з порожнім картушем посередині. Бл. 1691 р.

Отже, можна впевнено стверджувати, що політичні реалії були константою ідеологічних засад реставрації Київської Софії Іваном Мазепою, на що не звертали увагу донині, розглядаючи натомість його реставрацію головної кафедри як виключно мистецьке явище.

До перемін політичних (за Вічним миром до Московської держави відходив Київ) додавалися й зміни в юрисдикції Київської митрополії, вона опинилася у підпорядкуванні патріарха Московського. Митрополитом Київським був поставлений Гедеон Святополк-Четвертинський. За висловом А. Богданова,

Уже при своем рукоположении в Москве Гедеон дал торжественное обещание «иметь послушание к престолу патриаршества Всероссийского царства». В противовес пункту Наказа о невмешательстве патриарха в церковные дела митрополии Иоаким в Настольной грамоте Гедеону утверждал за своим престолом право духовного надзора над новой епархией.

Маловідомим лишається факт існування у Києві 1680-х рр. ще одного об'єкта, пов'язаного з іменем царівни Софії — Свято-Софійського Богословського дівочого монастиря, що розташувався через стіну з відомим Миколаївським Золотоверхим монастирем. Його початкова назва на честь Іоанна Богослова пов'язана з іменем митрополита Іова Борецького, патроном

якого, як і одним із Мазепиних, був Іоанн Богослов. Ігуменісю-засновницею цього монастиря була дружина Борецького Никифора Федорівна Чеховичівна. Переосвячення дівочого монастиря на честь великомучениці Софії та «єе дочерей Веры, Надежды, Любви» — яскраве свідчення царського патронажу над київськими святинями. Зображення монастиря збереглися на двох картографічних пам'ятках того часу: на московському плані Михайлівського монастиря 1688 р.¹⁴ та на карті Києва І. Ушакова 1695 р.¹⁵ На першій пам'ятці зображено лише ряд келій, хід до яких прикрашає брама з банею, увінчана хрестом. Обитель підписана: «Михайловский девичий монастырь в длинну кф [29 — *Т.Л.*] сажень, попереk кв [22 — *Т.Л.*] сажень». Ушаков передав вигляд монастиря кількома спорудами — крім келій поруч з брамою уже було зображено дерев'яну церквичку, яку підписано: «Цр'кв Софии, мн'с'тьр девичий». Пам'ять про цей заклад ще була живою у 1787 р., коли писались довідки про історію місцевих монастирів для укладання опису Київського намісництва:

В каком же году был оной монастырь тамо построен за сгорением по случаю пожара письменных документов, справится непочему. А в 1711 г. по повелению блаженно и достойной памяти государя императора Петра Первого переведен на настоящее место... [мається на увазі — на Поділ поблизу Іорданського монастиря — *Т.Л.*]¹⁶

Цілком очевидно, що ліквідація Петром I сестринського іменного монастиря, так само як і «об'єднання» мазепинського материнського жіночого Печерського Вознесенського монастиря з Флорівським на Подолі, — акції одного карального порядку, пов'язані зі «знанням» про узурпацію московського престолу, і з покаранням «зрадника» гетьмана, — якими б будівельними, фортифікаційними та стратегічними необхідностями вони не були виправдані. Відомо, що у Софійський собор були передані релікварії з цих ліквідованих монастирів¹⁷.

Ще один маловідомий факт — про «реставрацію», або, швидше, переписування розписів Софійського собору у 1718 р., в часи других відвідин Петром I Києва, коли відбулися трагедії його монастирів, зокрема, пожежа Києво-Печерської лаври. У статті Петра Лебединцева «Открытие древних мозаик в главном куполе Киево-Софийского собора»¹⁸ згадується низка таких, очевид-

14 Алферова Г.В., Харламов В.А. *Киев во второй половине XVII века*. К., 1982, 19. Оригінал зберігається: *Российский государственный архив древних актов*. Ф. 192, оп. 1, спр. 22.

15 Алферова Г.В., Харламов В.А. *Киев во второй половине XVII века*, 19. Див. додаток — факсиміле пам'ятки. Оригінал зберігається у *Центральному державному історичному архіві України у м. Києві*. Ф. 58, оп. 1 спр. 13 а.

16 *Описи Київського намісництва 70–80-х років XVII ст.* К., 1989, 192. Див. також: Сохань С.В. *Київські Богословський та Іорданський дівочі монастирі XVI–XVIII ст.: сплетіння долі в історичному просторі* (http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe)

17 Сінкевич Н. *Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської*. К., 2011, 31.

18 *Киевская старина*. 1884, №10, 162 — 165.

но, ідеологічних реставрацій-переписувань, в тому числі залишків збережених мозаїк у головному куполі собору: «... еще в 1718 г. при расписании стен собора масляными изображениями на местах бывших здесь, но забеленных фресок».

Таким чином, сакральний і духовний простір Києва кінця XVII ст. був похідною політичних реалій того часу — принаймні, свідченням «вписання» у стару давньоруську традицію нових сюжетів та патронімії, — що пропонуємо продемонструвати на прикладі тогочасної реконструкції Софії Київської.

Мазепинська реставрація собору, без сумніву, мала ще й місцевий, можна сказати, гетьманський підтекст. Згадана теза Іларіона Мигури на славу Мазепі містить велику кількість алегоричних фігур і висловів, «запозичених» автором з різних джерел для використання символу Софії — Премудрості Божої, уже для презентації образу самого гетьмана. Цікаво з огляду на це простежуються окремі алегорії і образні паралелі цієї пам'ятки з реаліями монументального комплексу Святої Софії. Гравюра¹⁹ скомпонована у вигляді плану Софійського храму, центральну наву якого утворює трискладова композиція: медальйон у вигляді «дому із семи стовпів» Премудрості Божої — фрагмент ікони Софії-Премудрості (відомий у старому варіанті як намет із семи стовпів), під якою розміщений герб Московського царства двоголовий орел. Над домом Премудрості — Святий Дух у шестикінечній зірці; зірка разом із півмісяцями, розташованими у вигляді розетки із семи пелюстків, взяті художником як елементи Мазепинового герба *Курча*, який і є основою всього зображення. Цитати із псалмів, центральна з яких «Благодать моя да неоскудеет» (в основі *Курча*), — покривають майже всі елементи цього трискладового символу: ікони Софії Премудрості, герба Московського царства та власного герба Івана Мазепи.

У вигляді престолів на гравюрі розташовано шість храмів. Рахуючи від центрального медальйону праворуч: Софійський собор, Миколаївський собор Пустинного монастиря, Богоявленський Братського монастиря. Ліворуч: Преображенський собор Мгарського монастиря, Миколаївський Крупницького Батуринського монастиря, Троїцький Чернігівського Іллінського монастиря. Варто зауважити, що підбір храмів логічно ув'язується з переліком споруд повністю побудованих гетьманом, за винятком самої Софії Київської, яку гетьман перебудував та оздобив, як про це засвідчує основний напис тези. Зображення центрального медальйону вінчає цитата з напису у конфі Софійського собору, що містить, як відомо, 6-й вірш 45-го псалму: *Ὁ Θεός ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ οὐ σαλευθήσεται, βοηθήσει αὐτῇ ὁ θεός τὸ πρῶτὸν πρῶτῳ* («Бог посеред нього; він непорушний: Бог допоможе йому з раннього ранку») ²⁰. Остання фраза («Да поможет ему Бгъ утро за утра») доповнена

19 Оригінальна мідна дошка зберігається у фондах НБУВ: http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/vom/show/show_007/08.htm

20 Аверинцев С. К. Уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской. *София-Логос*. К.: Дух і літера, 2007, 280.

виразом «Да будет имя мое ту во вѣки и будутъ очи мои, и сердце мое ту во вся дни». Кількість «нав» у вигляді мазепинських будов на гравюрі дорівнює семи, що відповідає кількості престолів Софійського собору на той час. Гасло під будівлями «Основаніє ихъ на горахъ стѣхъ» дослівно повторено із псалма на іншій тезі — на честь освячення Богоявленського собору Братського монастиря — Могилянської колегії²¹.

Переклад тексту присвяти гетьманові з латини:

Глава Церков, тріумфуюча й побожно працююча Свята Софія, за спеціальною постановою матірнього Софійського дому опорядила, виконала й присвятила збірне зображення Іоанна Хрестителя на честь Мазепиною імені, сьомого серед патронів за поділенням у такому ж порядку преславного поєднання богослужінні. [Це виконано в подарунок] гетьманові Святого Імператорського Престолу Війська Запорозького обох берегів Дніпра, кавалеру орденів благословенного Апостола Андрія та Білого Орла, благочестивому члену ордену Іоанна Хрестителя, ясно-вельможному і найяснішому Іванові Мазепі, щиро ревному будівничому церков, незмінно чуйному меценатові і патрону. [Зображення] має бути виставлене в Києві 12 жовтня в главі Церков Софії для вшанування його [Мазепи] ангела.

Іване, найхоробріший гетьмане! Ти не один ступатимеш, підносишься у високості Дім хрестоносної Софії, зведений на високу подобу величі [господньої], який буде розсівати повним дзвоном Божу славу і твою щедрість. Такі ясночисті імена [на зображенні] ще недавно ледве звучали, а сьогодні (о, благоденство!) ці імена тисячокрот вшановують, тож вони знані усім, бо їх приоздобила щедрість Мазепи. Під благодатною сінню Софії зображення Івана уникне забуття, адже його зміцнює семикратний вузол — як у палацах Мудрості й Мужності. Це ім'я відважний гетьман Іван завдяки своїй проникливості увінчає лавровим вінком і скерує на щонайдовшу мету. Чи не найперше, з чого виростає слава, — це та найвища похвала, яку приносить імені щедрість. Хто опановує мечем висоти, чинить це не дякуючи солодкому говорінню. Тож, власне, з твоєї щедрості було позолочено церковні Доми і розпочато реставрацію верха (Софійського — *Т.Л.*) Ти прийшов до Києва, вінценосний гостю, побачив виготовлену твоїм коштом дарохранительницю, здобув перемогу над негідним ворогом батьківщини. Тобі, Троянцю, небесні сили дадуть усе, чого захочеш. Увійди в подячні молебні церков, шанований патроне! Поглянь на живо своєї другої перемоги! Красномовний Гекторе, ти подолаєш роззявлену пашеку лева. Невтомний під таким тягарем Атланте, прийми мій листок, спрямований на прославу твого імені, з вдячністю, якщо він у всьому буде тобі приємний.

Найяснішому моему Панові готовий до послуг магістр Іван Мигура, архидиякон Східної Київської митрополії. 1706.²²

Таким чином, стає зрозумілим призначення тези — славлення гетьмана у день його іменин 12 жовтня, близького до дня церковного свята Зачаття Іоанна

21 Люта Т. Могилянський «Theatrum Glorіae», 97.

22 Я вдячна проф. Наталі Яковенко за переклад тексту з латини. Зауваження та доповнення до перекладу зробила Наталя Сінкевич під час обговорення статті на засіданні Києво-руського семінару Інституту історії України НАН України.

Хрестителя. Якщо припустити правдивість твердження про освячення головного престолу Софійського собору на 50-ліття гетьмана²³, можна говорити про встановлення точної дати народження Мазепа. Однак проблема зіставлення дати іменин з днем народження гетьмана, а також відсутність вказівок на рік його народження залишають особу цього непересічного діяча нашої культури у своєрідній тіні його власної слави, яскраво представленій Іваном Детесотовичем Мигурою-Плаксичем у наведеній тезі.

Наступним фактом, що впливає з цього панегірика, є семикратне шанування відповідними церковними службами собору імені гетьмана вкупі з його святими небесними покровителями. Прикметно, що сам Іван Мазепа за текстом тези — *Під благодатною сінню Софії зображення Івана* [виділено мною — *Т.Л.*] *уникне забуття, адже його зміцнює семикратний вузол — як у палацах Мудрості й Мужності* — мав би бути зображеним десь на стінах відреставрованої ним Софії. Можливо, портрет був подібний до єдиного наявного нині прижиттєвого портрету гетьмана — на безіменній гравюрі, у складі конволюта разом з панегіриком Борису Шереметьєву, що зберігається нині в бібліотеці Казанського університету²⁴. Принаймні про реставрацію «верху» храму йдеться у тексті — можна вважати, що йдеться про бані собору та його дах. Здається, що реставрований храм мав традиційну віконницю над західним порталом у вигляді гетьманського *Курча*, як це було на інших побудованих ним храмах і як зображено на тезі.

Два храми в ім'я св. Миколая (зауважимо, що у Софійському соборі була відома ікона Миколи Мокрого) розташовані паралельно до центральної апсиди тези-храму. Перший з них — Миколаївський собор Київського Пустинного монастиря на Печерську, інший — Миколаївський храм Крупницького Батуринаського монастиря. Останній, очевидно, зазначений в інтересах автора тези — Івана Мигури, професора філософії Київської колеґії та на час укладання тези — Софійського намісника, а пізніше — ігумена Крупницького монастиря. За історичною аналогією Іларіон Мигура тут виступає подібним до митрополита Іларіона, автора відомого *Слова про закон і благодать*, своєрідного панегірика князеві Ярославу Володимировичу Мудрому.

Всі зображені на тезі постаті вищого ряду об'єднані єдиним девізом: «Сѣи су^т иже совлекшеся со одеяны^м смертны^х вѣнчаются, и приемлють фінїки иже исповѣдаша имя Г^од^не»: під спорудами храмів зображені іменні заступники Івана Мазепа (зліва направо): Іоанн Кушник, Іоанн Милостивий (патріарх Олександрійський), апостол Андрій, Іоанн Хреститель, Іоанн Богослов, Іоанн Золотоуст, Іоанн Лествичник. «Підбір» святих відповідає патронімії гетьмана не випадково і за текстом тези — *Такі ясночисті імена [на зображенні] ще недавно ледве звучали, а сьогодні (о, благоденство!) ці імена*

23 Нікітенко Н. *Свята Софія Київська: історія в мистецтві*. К., 2003, 264.

24 Люта Т. Могілянський «Theatrum Glorіae», 60.

тисячократ вишановують, тож вони знані усім, бо їх приоздобила щедрість Мазепи. Винятком з ряду іменинних святих є постать апостола Андрія, зображена на честь ордена, другим кавалером якого був гетьман. Кожен зі святих Іоаннів відповідає певній «легенді» з біографії гетьмана. Так, зокрема, іменем Іоанна Кущника — візантійського святого V ст., який відзначився особливою синівською любов'ю до своїх батьків, — Мазепа назвав одну з башт оборонних стін Києво-Печерської лаври²⁵. Саме біля воріт материнського Печерського Вознесенського монастиря, можливо, мав би бути похований люблячий гетьман-син, подібно до поховання святого Іоанна Кущника (на тезі — з Євангелієм біля побудованого намету) у курені неподалік батьківської оселі.

З іменем Іоанна Милостивого, патріарха Олександрійського, VI ст., зображеного на тезі у патріаршому плащі, Мазепу порівняли завдяки щедротам, що надавав гетьман не тільки на будівництво церков, а й на утримання, наприклад, могилянських спудеїв. Мотив милості і пожертви як головна ознака цього святого відзначений також у тоді щойно виданих *Книгах житій святих* Дмитрія Ростовського.

Іоанн Хреститель, як головний заступник гетьмана, зображений над постаттю самого гетьмана²⁶. Мазепа в образі Іоанна Хрестителя трапляється часто у могилянських тезах, найяскравіша серед яких роботи Л. Тарасевича (була нещодавно опублікована²⁷) у вигляді виразної постаті Іоанна Хрестителя, що тримає сувій з цитатою з Євангелія від Іоанна: «Быст члѣкъ послан от Б҃га Имя єму Иоан». Зображення сокири позаду фігури Хрестителя (під деревом) ясно вказує на подальшу його долю, але, очевидно, ніяк не кореспондувалось із самим гетьманом. Медальйони, що оточують постать, підсилювали панегіричну складову гравюри. Герб гетьмана *Курч* внизу зображення конкретно вказує на «прототип» Іоанна Хрестителя (див. рис. 4).

Іоанн Богослов як один із святих євангелістів представлений поруч з Іоанном Хрестителем разом зі своїм традиційним символом — зображенням орла та написом у розкритій книзі «Бл҃гдть и истина Иіс Хр҃гмъ [...]» Наступного персонажа можна легко розпізнати як Іоанна Золотоуста — шанованого

25 Відомо, що Іоанн Кущник був патроном попередника Мазепи — гетьмана Івана Самойловича.

26 Важко погодитись із тлумаченням Надії Нікітенко цієї постаті як біблійного Мойсея: «На гравюрі І. Мігури Мазепа, так само, як і Володимир Великий, зіставляється з Мойсеєм, який увів свій народ до «землі обіцяної». Співставлення державця-тріумфатора з Мойсеєм — кліше східнохристиянської політичної ідеології, яке зароджується у Візантії... (! — *Т.Л.*) Зображений безпосередньо під постаттю Мойсея (???! — *Т.Л.*) Мазепа в озброєнні і обладунку бога війни Марса дозволяє згадати поетичні рядки візантійця Іоанна Геометра, славлячого переможного імператора-полководця Никифора Фоку...» (Нікітенко Н. *Свята Софія*, 280). Ці авторські алегоричні конструкції «біблійно-римо-візантійського» зразка аж ніяк не відповідають реаліям самої тези. Вигадане Нікітенко поняття «кліше східнохристиянської політичної ідеології» заводить у ще більш глухий кут проблему ідентифікації пам'ятки.

27 Степовик Д. *Українська гравюра бароко*. К., 2013, 219.

Рис. 4. Леонтій Тарасевич. Іоанн Хреститель з гербом Івана Мазепи. 1698 р.

константинопольського архієпископа, одного з трьох вселенських святи-телів, автора багатьох творів пастирського богослов'я, відомого також обітницею мовчання.

І, нарешті, Іоанн Лествичник — святий з драбиною, як символом його основної праці *Лествиці*, твору про духовне самовдосконалення й пізнання²⁸.

Нижній ряд фігур є специфічно могилянським: прославляння гетьманських чеснот, подібне до того, що зображене на тезі Феофана Прокоповича (старшого) у виконанні Данила Галяховського про перемогу і триумф гетьмана у Дніпровому поході та взяття об'єднаними московськими та козацькими військами чотирьох татарських фортець 1695 року²⁹. Поруч з центральною фігурою самого гетьмана у лицарських латах представлено шість алегорій, схожих на зображення муз на інших, більш ранніх панегіричних графічних творах могилянського кола. Шість алегоричних фігур у Мигури означають шість наук: Астрономія з прозорою трубою, Історія з книгою, в якій написано *Inter Heroes nemo sur exiti major Ioane Mazepa*. Філософія як цариця наук зображена в короні та з сонцем на грудях — праворуч від гетьмана. Ліворуч від нього — алегорія Софії Премудрості з кадуцеем в руках, далі — Феміда із зав'язаними очима та терезами у формі гетьманського герба. Шальки терезів знаходяться на різних рівнях, і помітно, що переважає та, в якій знаходиться зображення гетьманських гербових елементів³⁰, тобто його походження алегорично перемагає над його орденською нагородою. Зрештою, невідома алегорія з армілярною сферою (можливо Геометрія) та девізом «Совість его яко источник живота» завершує цей ряд. Кожна з алегорій у свій спосіб прославляє гетьмана: «Блдіть ему от Гспіда дана», «Похвалу его исповіда цркѡв», «Премудрость его исповідають люде», «Правда пре^а нимъ предидеть». *Huic omnis stat gloria ferro* — останній девіз, що візуально нанизує центральний картуш присвяти гетьманові.

Обрамлення картуша тези у вигляді багатого оздоблення з військової атрибутики та прапорів з гербами родів гетьманських родичів та його оточення означає наступні роди: герб Сулима — Обидовських, Сас — митрополита Варлаама Ясинського³¹, Стремено — Войнаровських, Ясенчик (у вигляді ключа) — Мокієвських, Серце з хрестами — Кочубеїв, Остоя (меч між дво-

28 Запропоноване Наталею Сінкевич під час обговорення цієї статті бачення в одній із постатей покровителів гетьмана св. Івана Сочавського здається «замалим» для «блискучого представництва» вищих патронів гетьмана — апостолів та святих, хоча моці його насправді шанувалися у Софії Київській.

29 Люта Т. Могилянський «Theatrum Glorіae», 61.

30 Сам Іван Мазепа ніколи не виводив свого роду від Рюриковичів і, зокрема, від князів Бабичів-Друцьких, як зазначено у цитованій статті Н. Нікітенко (с. 268) з посиланням на припущення С. Павленка. Порівн.: Люта Т. Мазепин клан: генеалогічні спостереження. *AD FONTES. Тези міжнародної конференції, присвяченої 300-літтю Конституції Пилипа Орлика*. К., 2010, 45–53.

31 Портрет митрополита на оригінальній мідній дошці роботи Івана-Інокентія Щирського зі збірки бібліотеки ім. В.Вернадського з таким самим гербом див.: http://irbisnbn.gov.ua/fond/vom/show/show_007/18.htm

ма півмісяцями) — невідомого власника, можливо самого автора тези Іларіона Мигури.

Таким чином, цей грандіозний графічний панегірик гетьманові структурно відповідає планові Софійського собору: побудовані Мазепою церкви символізують престоли собору, фігури святих та алегорій — його нави, а картуш — західний портал, на якому зовні при вході, очевидно, в реальності теж був зображений гетьманський герб, на наш погляд — віконниця у вигляді *Курча*, а всередині храму десь мав би бути гетьманський портрет. Присвята тези Мазепі на знак вдячності за його подарунок — соборну дарохранительницю, свідчить про його виняткове ставлення до кафедрального храму як сакрального місця свого уславлення. Майже біографічні Мазепинські символи сплетені тут з архітектурними елементами, персонажами святого письма та алегоричними фігурами, потрактованими автором з усією легкістю уяви в єдиному художньому задумі. Прославляння особистих гетьманських добродієностей: правдивості, совісті та мудрості, а головне, щедрості — головна ідея тези, що цілком накладається на основу *Слова про закон і благодать* митрополита Іларіона (до того ж явного тезки Мигури), де відповідні чесноти «кагана Ярослава», сина Володимира, були пошановані руським першосвящеником.

Символіка сімки пронизує тезу й утримується на трьох образних рядах: (починаючи знизу) шість постатей алегорій наук з гетьманом посередині — перша сімка, шість святих з Іоанном Хрестителем-патроном — друга сімка, шість храмів-нав Софійського собору з центральною алегорією-апсидою та відомою цитатою — третя. Зображення у тезі церков як символічних престолів Софійського собору наводить на можливість з'ясувати історію реальних престолів та ідейно-сакральну організацію храму. Зрозуміло, що порівняно із давньоруськими часами на кінець XVII ст. престоли собору були реорганізовані та перевлаштовані. Висхідними свідченнями на цю тему слугують два описи храму: відомі записи Павла Алепського³² та опис собору в московських фіскальних джерелах 1695 р.³³ Корелятивними матеріалами слугуватимуть описи храму пізнішого часу: 1775 р.³⁴; матеріали XIX ст.: опис храму митрополита Євгенія Болховітінова³⁵ та деякі пізніші³⁶.

За Павлом Алепським, північний вхід храму служив основним ходом де

32 Голубев С. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*. Т. 2, К., 1898, 420.

33 Розписний список Києва 13 квітня 1695 р.: Алферова Г.В., Харламов В.А. *Киев во второй половине XVII века*, 150.

34 *Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст.*, 188–189.

35 *Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии с присовокуплением разных грамот и выписок* (К., 1825) цитується за виданням: *Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці з історії Києва*. К., 1995, 64.

36 Закревський Н. *Описание Киева*. М., 1868, 771–772; Повстенко О. Катедра Св. Софії в Києві. *Аннали Української вільної академії наук в США*. Т. III–IV. 1954, 98.

[...] с северной стороны дверь, над ней по штукатурке изображение Святой Софии: Христос, лучи Духа его Святого нисходят на церковь, кашидьяры с персиянами в кисейных тюрбанах натягивают луки и стрелами метят в церковь; франки с пушками и ружьями на нее нападают³⁷.

Опис такої фрески відповідає загальним рисам старої іконографії Софії Премудрості Божої, зображеної з деякими відмінами на печатках капітули митрополії Київської 1695 та 1697 р. з колекції Карла Болсуновського³⁸. П'ять престолів, описаних Павлом Алепським, розташовувались, очевидно, наступним чином: центральна апсида головного престолу Різдва Богородиці, двох митрополитів Олексія та Петра (старий Георгіївський престол), Михайлівський — три на першому поверсі та Богоявленський, Миколаївський, Нерукотворного Образу, Покладення до гробу — чотири на другому. Сім вказаних престолів відповідають також семи святиням у описі храму 1695 р.: Різдва Богородиці, Благовіщення Богородиці, архистратига Михаїла, Андрія Первозваного, апостолів Петра і Павла, Миколи Чудотворця, Іоанна Предтечі. Порівнюючи два документи, легко виокремити новоспоруджені престולי — Благовіщення, Андрія Первозваного, Петра і Павла, Іоанна Предтечі. Порядок опису цих святинь не дає уявлення про їх точне розміщення, але очевидні зміни в бік євангельських персонажів, які лише в часи Мазепи з'являються в просторі київських храмів. Ця новина зазначена і в тезі Мигури, однак, у храмі є лише один престол, присвячений одному із зображених патронів гетьмана — Іоанну Предтечі. Його розташування може бути визначене за описом собору митрополита Євгенія:

[...] в северо-западном углу придел во имя Собора Святого Иоанна Предтечи, устроенный 1689 г. и августа 27 освященный Гедеоном, митрополитом Киевским, но оный с 1816 г. упразднен и занят был ризницею митрополитанскою [...]³⁹

З іменем Іоанна Хрестителя пов'язаний Богоявленський престол, що був одним з двох, зафіксованих Павлом Алепським на середину XVII ст. «покинутих» престолів: «[...] где стоит купель для почетных людей из твердого красного камня, похожего на порфир, а внутри другого алтаря сохранились сооружения»⁴⁰. У переліку престолів храму 1695 р. Богоявленського немає, хоча логічно припустити його наявність так само, як і другого анонімного престолу, бо за описом 1695 р. залишилась порожньою крайня права галерейна нава, яку Надія Нікітенко помилково називає «капелою Івана

37 Цит. за: Голубев С. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*. Т. 2, 419.

38 Болсуновский К. *Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края*. К., 1899, 6–7.

39 Цит. за: *Митрополит Євгеній Болховітинов. Вибрані праці з історії Києва*, 64–65.

40 Голубев С. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, 419–420.

Мазепи»⁴¹. В ній пізніше були розміщені престоли: Успенський та Дванадцяти Апостолів. На «присутність» Мазепиних сюжетів тут вказує нетрадиційний розпис — зображення так званої княгині Ольги, яка стоїть із розкритим золоченим горнятком (див. рис. 5). Помічений самою Надією Нікітенко одяг персонажа, схожий на одяг «знатних дівчат... з «кужбушків» Києво-Печерської лаври»⁴², вказує на жіноче вбрання XVII–XVIII ст., а сама постать у комбінації із зображенням Христа-Емануїла на троні та паралельною чоловічою фігурою (в даному випадку зображенням Святого Володимира) видає сюжет Деїсуса, лише з «підміною» Марії-Богородиці на Марію-Магдалену. Паралельні зображення Іоанна Хрестителя та Марії-Магдалени зустрічаються повсякчас у Мазепинських графічних творах. Найяскравіша серед них гравюра-панегірик на честь Андрія Войнаровського, де Марія-Магдалена та Іоанн Хреститель зібрані в ансамбль, об'єднаний Мазепиним гербом *Курчем* над портретом юного філософа. У цьому могилянському контексті сам гетьман, як близький родич спудея — дядько, виступав його високим покровителем в образі Іоанна Хрестителя, а Марія-Магдалена символізувала ігуменю Печерського Вознесенського монастиря, бабцю іменника-випускника Марину Мокієвську⁴³. Той самий герб Войнаровських *Стремено* зображений і на представленій тезі Мигури. Таким чином, племінники гетьмана вкупі з Кочубеями (другий племінник Мазепи Іван Обидовський був жонатий на Ганні Кочубей, сестрі похресниці гетьмана Мотрі) та гербовим духовенством склали так би мовити гербову основу цієї тези. Пояснення такого дивного вигляду «княгині Ольги» можна знайти лише враховуючи реалії та контексти довкола самого гетьмана. Те, що розпис Софійського собору у XVIII–XIX ст. підлягав неодноразовому поновленню та «виправленню», добре відомо, і цілком логічно припустити, що образ Марії Магдалени, було легко переправити у святу Ольгу, а роль князя Володимира досі «виконує» Іоанн Хреститель. Лише подальші реставраційні роботи цього розпису можуть дати уявлення про первісні образи собору Мазепиного часу, але достеменно відомо, що «материнський» образ був константою гетьманських панегіриків, що підтверджує зображення її герба *Ясеньчик* у вигляді ключа на картуші тези Мигури. Також Іоаннівський цикл складає розпис у ктиторському ряді собору, де на відомому місті княжих портретів

41 Нікітенко Н. Відкриття нових сюжетів в капелі Івана Мазепи. *Могилянські читання. Збірник наукових праць. Мазепинська доба в культурі України*. К. 2010, 94–102. Некоректне запозичення Нікітенко із католицької традиції назви «капела» як місця моління або поховання знатних осіб у католицьких храмах ніби вказує на персональну гетьманську «присутність» у храмі, а між тим тут не засвідчено подібного явища. Відома лише інформація пізнішого часу про престол Дванадцяти апостолів та його іконостас у цьому місті. Не згадує жодне джерело наявність у Софійському соборі «Мазепиної капели», натомість логічніше вважати, що увесь храм разом з сімома престолами слугував Мазепиній славі і передбачався вічним місцем поминання гетьманового імені, як про це і вказано у Мигуриній тезі.

42 Нікітенко Н. *Свята Софія*, 269.

43 Люта Т. Могилянський «Theatrum Glorae», 59.

Рис. 5. Так звана княгиня Ольга з атрибутами Марії-Магдалени. Розпис у південній галереї Софійського собору. Кінець XVII — початок XVIII ст.

зображено сюжет Хрещення-Богоявлення. Його наявність тут може бути констатована лише з огляду на патронімію Мазепи. Живопис був поновлений у ХІХ ст., і що знаходиться під наявним олійним шаром — питання для реставраторів.

Не викликає заперечень факт про появу в Софійському соборі престолу на честь апостола Андрія Первозванного в часи Мазепи, так само, як і престолу Богоявлення, пов'язаного з одноіменним храмом Братського комплексу⁴⁴. Паралельне розташування ікон Миколи Мокрого та Куп'ятицької Божої Матері на другому поверсі храму у цих місцях фіксував опис собору 1695 р.

Цікаві метаморфози відбулися на цей час з головним князівським Георгіївським престолом собору. Як свідчить опис Павла Алепського:

Между окнами (под евхаристией) Алексий и Петр, митрополиты киевские в облачениях и белых клобуках, расшиты золотом при них написаны по-гречески их имена⁴⁵.

У 1695 р. тут був зафіксований престол на честь Олексія та Петра, але прикметно, що у пізніший час (1775 р.) тут зафіксований третій персонаж — Іона. Опис храму у складі матеріалів Київського намісництва відзначає появу цього третього «российского святителя». Крім того, Микола Закревський свідчить, що престол певний час був присвячений Григорію Богослову. Таку зміну його посвят можна пояснити лише царськими патронами та зміни у посіданні царського престолу, а простіше мовити — у захопленні влади партією Наришкіних та утвердженні Петра І на троні. Принаймні, саме такий логічний зв'язок можна побачити між парою святителів Олексія та Петра та парою Олексія Михайловича та Петра Олексійовича Романових, Іона-Іоанн тут таки дійсно виявився зайвим. Логічним є й місце царської патронії у головному князівському приділі, пошанувати царську фамілію було доречно у беззаперечному місці звеличення князівської династії Рюриковичів. Не підлягає сумніву, що могилянські кола цілком впевненні, або, принаймні, так декларували, у правонаступній тягlostі династичного зв'язку між цими різними династіями, а головне — у родовому зв'язку між ними, про що яскраво свідчить збережена копія тези Мазепиною племінника Івана Обидовського⁴⁶, де покровителями царського дуумвірату виступають святі Борис та Гліб.

44 Богоявленський собор, як свідчать його описи того часу, був підкреслено Мазепиним патроніміїним храмом — з двома престолами «іоанівської» тематики: Іоанна Хрестителя та Богоявлення.

45 Цит. за вид.: Голубев С. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, 227.

46 Літературні алюзії Феофана Прокоповича-молодшого щодо Мазепи-князя Володимира не можна сприймати буквально, хоча й збереглося чимало ілюстрованих свідчень цих панегіричних прийомів, в тому числі й на тезі Обидовського.

Зрештою, «іоаннівський» цикл передбачав, очевидно, наявність престолу ще одного Іоанна — Богослова, однак, лише пізніша фіксація (митрополит Євгеній) згадує про престол Іоанна Богослова на місці колишнього Різдва Христового. Це підтверджує великий цикл розписів на тему Апокаліпсиса (*Одкровення Іоанна Богослова*) у південній галереї Софійського собору того часу. Натомість, Богоявленський престол ніколи не змінював своєї назви і від часів Павла Алепського знаходився на другому поверсі північної галереї:

[...] два алтаря: Богоявлення, где стоит купель для почетных людей из твердого красного камня, похожего на порфир, а внутри другого алтаря сохранились сооружения.

Таким чином можна впевнено сказати, що перелік престолів Софійського храму на час укладання Мигуриної тези (1706 р.) виглядав наступним чином: перший поверх, центральний — Різдва Богородиці, геральдично праворуч від центрального — Георгіївський (апостолів Петра і Павла на 1695 р.), за ним Благовіщенський, ліворуч від головного вітваря — Михайлівський, другий поверх — праворуч від центру — Миколаївський з іконою Миколи Мокрого, за ним Богоявленський, ліворуч — Андрія Первозванного з Куп'ятицькою Богородицею (колишній Нерукотворного Образу) та Іоанна Хрестителя. Місце розташування останнього престолу, основного Мазепиного покровителя, залишається спірним. Не виключено, що він міг би бути і на першому поверсі храму — у південній галереї, де розміщені нововідкриті фрески так званої княгині Ольги та князя Володимира. Принаймні, саме такого типу Деїсус з Марією-Магдаленою та Іоанном Предтечею перед Ісусом-Емануїлом на престолі цілком укладається в ідеологію раннього варіанту іконографії Премудрості Божої⁴⁷, особливо, якщо взяти до уваги наявність на стінах собору розписів Вселенських Соборів. Однак, за схемою Олекси Повстенка (за Д. Івановим) престол Іоанна Предтечі фіксується на кінець XIX ст. як колишній на місці Стрітенського у західній частині північної галереї: «Сретения Господня, а прежде Іоанна Предтечи и Рождества Христового». Зображення верхньої частини Стрітенського іконостасу, що збереглося завдяки публікації Повстенка⁴⁸, не має іконографічного зв'язку з темою Предтечі, а

47 Пуцко В. *Резная деревянная икона пинского князя* (<http://www.cirota.ru/forum/view.php?subj=47937&fullview=1&order=asc>). Тут згадано про тлумачення образу Софії Премудрості: «При царе Феодоре Алексеевиче (брате Петра I) приглашенные им греческие учителя Иоанникий и Софроний Лихуды пояснили в своем «Послании», что Огненный Ангел Новгородской иконы олицетворяет Христа и Его Божественный Дух. Их заявление — вряд ли их личное мнение и, должно быть, основано на толковании образа Софии Греческой Православной Церковью. Отвечая на запрос новгородцев в истолкование иконы Софии Премудрости, Зиновий, монах Отенского монастыря, написал: «Бросьте, братья, твердить, что не ведаете, кто есть София Премудрость и кому посвящена наша церковь. Говорю вам не от своего измышления, а по священным источникам: София Премудрость есть Сын Божий».

48 Повстенко О. Катедра Св. Софії в Києві, додатки.

натомість передає генеалогічну тему. Можливо, це чергове втілення сурогатної генеалогії Рюриковичів-Романових.

Останній аспект, пов'язаний з відомим *Словом про закон і благодать*, до якого так чи інакше апелював Іларіон Мигура — сім вселенських соборів, згаданих у Іларіоновому визнанні віри:

Вѣрую же и въ 7 Съборъ правовѣрныхъ святыхъ отецъ, и егоже извергоша, и азъ измѣтаю, и егоже прокляша, и азъ проклиная; и яже писаниемъ прѣдаша намъ, приимаю.⁴⁹

Здається, саме звідси взята ідея зображення цих соборів на стінах Софії Київської та Києво-Печерської лаври у часи Івана Мазепи.

Національний заповідник «Софія Київська»

49 *Библиотека литературы Древней Руси*. Т. 1. М., 1997.